

ANNA STAROŚCIC
(Lublin)

ODNOWA FILOZOFII A IDEE PRAGMATYZMU. STANOWISKO PHILIPA KITCHERA

Reprezentatywne dla historii nauki wprowadzenie do filozofii nauki dwudziestego wieku Donalda Gilliesa *Philosophy of Science in the Twentieth Century: Four Central Themes*¹, sprowadza dyskusje prowadzone na gruncie filozofii nauki do czterech grup zagadnień. Są to: procedury indukcyjne i ich krytyka, konwencjonalizm zestawiony z tezą Duhema-Quine'a, natura obserwacji i wpływ teorii na sens danych obserwacyjnych oraz demarkacja wiedzy naukowej i metafizyki. Nieco nowsza publikacja Wenceslao J. Gonzalesa charakteryzuje współczesną filozofię nauki nie tylko na kanwie kwestii dominujących do lat 80., ale też ukazuje nowe, dominujące współcześnie tendencje, zwłaszcza wątki naturalistyczne, relatywizujące naukę do jej wymiaru społecznego, akcentujące realizm naukowy, a także formułowane na bazie teorii prawdopodobieństwa ze szczególnym odniesieniem do bayesianizmu².

Do wpływowych myślicieli formułujących koncepcję nauki w duchu pewnej (umiarkowanej) wersji realizmu (*modest realism*)³, a jednocześnie wyraźnie akcentujących podejście naturalistyczne oraz podkreślających wagę i uwarunkowania społecznego zaangażowania nauki, zwłaszcza ukazujących znaczenie problemów generowanych przez

¹ D. Gillies, *Philosophy of Science in the Twentieth Century: Four Central Themes*, Oxford-Cambridge: Blackwell 1993.

² W. J. Gonzalez, *Novelty and Continuity in Philosophy and Methodology of Science* [w:] *Contemporary Perspectives in Philosophy and Methodology of Science*, red. W. J. Gonzalez, J. Alcolea, Netbiblo: A Coruña 2006, s. 2.

³ Zob. tamże, s. 16.

naukę w społeczeństwie demokratycznym, Gonzalez zalicza Philipa Kitchera, myśliciela praktycznie nie omawianego na gruncie polskim, mimo że zajmuje on ważne miejsce nie tylko w anglosaskim życiu naukowym⁴. Problematyka badawcza prac Kitchera koncentruje się na różnych wymiarach filozofii nauki, w każdym przypadku podejmując najbardziej aktualne wątki. Początkowo omawiał on problematykę z zakresu filozofii matematyki (*The Nature of Mathematical Knowledge*⁵), następnie zajmował się zagadnieniami filozoficznymi pojawiającymi się w kontekście nauk biologicznych (*Abusing Science: The Case Against Creationism*⁶, *Vaulting Ambition: Sociobiology and the Quest for Human Nature*⁷) i metodologii nauk (*general methodology of science*) (*The Advancement of Science: Science without Legend, Objectivity without Illusion*⁸, *Science, Truth, and Democracy*⁹). Współcześnie podejmuje kwestie, które lokują się w społecznym zaangażowaniu nauki¹⁰ (*The*

⁴ Philip Stuart Kitcher urodził się w Wielkiej Brytanii (1947). Edukację na poziomie uniwersyteckim rozpoczął w Christ's College (Cambridge, UK), natomiast stopień doktora uzyskał w Princeton University (USA), specjalizując się w historii i filozofii nauki. Obecnie zatrudniony jest na stanowisku profesora w Columbia University (*John Dewey Professor*). Kitcher jest laureatem licznych nagród, w tym nagrody im. Imre Lakatos (1986) za pracę *Vaulting Ambition* oraz Prometheus Prize (2006) przyznawanej przez *American Philosophical Association* za całokształt osiągnięć w zakresie badań z pogranicza nauki i filozofii. W latach 1997–1998 pełnił prestiżową funkcję prezesa *American Philosophical Association* (Pacific Division). Bogaty dorobek naukowy – Kitcher jest bowiem m.in. autorem 15 monografii – oraz aktywność naukowo-organizacyjna, pozwala zaliczyć go do grona liczących się i wpływowych współczesnych filozofów. Brak – o ile wiadomo – jakichkolwiek polskich tłumaczeń pism Kitchera powinno usprawiedliwić częste przywoływanie używanych przez niego angielskich terminów, niezbędnych w weryfikacji wstępnego omówienia istotnych wątków jego twórczości. Zob. recenzję: A. Starościc, *Gillian Barker, Philip Kitcher, Philosophy of Science. A New Introduction*, „Roczniki Filozoficzne” 62 (2014), nr 3, s. 139–146.

⁵ P. Kitcher, *The Nature of Mathematical Knowledge*, Oxford: Oxford University Press 1983.

⁶ P. Kitcher, *Abusing Science: The Case Against Creationism*, Cambridge: MIT Press 1982.

⁷ P. Kitcher, *Vaulting Ambition: Sociobiology and the Quest for Human Nature*, Cambridge: MIT Press 1985.

⁸ P. Kitcher, *The Advancement of Science: Science without Legend, Objectivity without Illusion*, New York: Oxford University Press 1993.

⁹ P. Kitcher, *Science, Truth, and Democracy*, New York: Oxford University Press 2001.

¹⁰ Taki podział odnajdujemy u W. J. Gonzalez w artykule *From Mathematics to Social Concern about Science: Kitcher's Philosophical Approach* (w: *Scientific Realism and Democratic Society. The Philosophy of Philip Kitcher*, red. W. J. Gonzalez

*Lives to Come: The Genetic Revolution and Human Possibilities*¹¹, *Living with Darwin: Evolution, Design, and the Future of Faith*¹², *The Ethical Project*¹³, *Science in a Democratic Society*¹⁴, *Death in Venice. The Cases of Gustav von Aschenbach*¹⁵).

Jedną z ostatnich prac Kitchera stanowi tom *Preludes to Pragmatism*¹⁶, z dość zobowiązującym podtytułem *Toward a Reconstruction of Philosophy*, zawierający zwarty zestaw w większości już publikowanych artykułów, które mają inspirować „odnowę filozofii” w duchu pragmatyzmu Johna Deweya i Williama Jamesa¹⁷. W odniesieniu do poglądów obu wspomnianych myślicieli Kitcher zwraca uwagę na istotną rolę tych problemów formułowanych na gruncie filozofii, które mają związek z codziennym życiem, z praktyką społeczną (J. Dewey) oraz na potrzebę włączenia do dyskusji filozoficznych kryterium znaczenia, ujętego nie tyle w sensie *stricte* poznawczym (czy semantycznym), co pozwalającego określić samą istotność stawianych pytań i udzielanych na nie odpowiedzi (W. James)¹⁸, nadając mu tym samym swoście psychologizujący charakter. W kontekście tej oceny dysput filozoficznych Kitcher odwołuje się wprost do Jamesa:

Nie może istnieć żadna różnica, która nie pociągałaby różnicy gdzie indziej. W sferze prawd abstrakcyjnych nie może istnieć różnica, która nie wyrażałaby się roz-

[seria: *Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities*, t. 101], Amsterdam-New York: Rodopi 2011, s. 11–12). Powyższa publikacja jest warta uwagi także z tego względu, że zawiera bibliografię podmiotową i przedmiotową piśmiennictwa Kitchera aż do roku 2011.

¹¹ P. Kitcher, *The Lives to Come: The Genetic Revolution and Human Possibilities*, New York–London: Simon and Schuster, Penguin 1996.

¹² P. Kitcher, *Living with Darwin: Evolution, Design, and the Future of Faith*, New York: Oxford University Press 2007.

¹³ P. Kitcher, *The Ethical Project*, Cambridge: Harvard University Press 2011.

¹⁴ P. Kitcher, *Science in a Democratic Society*, New York: Prometheus Books 2011.

¹⁵ P. Kitcher, *Death in Venice. The Cases of Gustav von Aschenbach*, New York: Columbia University Press 2013.

¹⁶ P. Kitcher, *Preludes to Pragmatism. Toward a Reconstruction of Philosophy*, New York: Oxford University Press 2012.

¹⁷ Tamże, s. xiii. Kolejną publikacją, w której *explicite* przedstawia stanowisko pragmatyczne jest tegoż, *Toward a Pragmatist Philosophy of Science*, „Theoria” 77 (2013), s. 185–231.

¹⁸ Jak wiadomo, W. James próbuje uzgodnić naukowy obraz świata z religią, a więc z czymś, co – w jego opinii – nadaje poczucie celu ludzkiej egzystencji. Zob. P. Gutowski, *Nauka, filozofia i życie. U podstaw myśli Williama Jamesa*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011, s. 292–342.

bieżnością konkretnych faktów oraz działań z nich wynikających – działań podjętych przez konkretną osobę w konkretnych okolicznościach¹⁹.

Autor *Preludes to Pragmatism*, podobnie jak Dewey i James, istotność filozoficznych pytań widzi w roli, jaką mogą one pełnić w ludzkim życiu, zarazem jednak w duchu Deweya pozbawia swoją koncepcję subiektywizmu. Ponadto, postulując przełamanie izolacji pomiędzy filozofią a życiem wskazuje, że problemy nurtujące ludzkość nie są „inwariantne dziejowo”, zależą bowiem w dużej mierze od kontekstu dziejowego²⁰. Chcąc zrealizować tak ujęty postulat odnowy filozofii, Kitcher wyznaczył sobie dwa szczegółowe zadania: dookreślenie kwestii oceny istotności problemów, tj. wskazanie, w oparciu o jakie kryterium można wyróżnić filozofię bliższą życiu (Deweyowskie *reconnected with life*) oraz ukazanie, w jaki sposób kwestie filozoficzne, nowe bądź zastane, łączą się z warunkami życia codziennego. Zamierzeniem niniejszego opracowania będzie rekonstrukcja poglądów Kitchera z uwzględnieniem wyraźnych afiliacji ideowych – zarówno klasycznego pragmatyzmu, naturalizmu (*naturalistic turn*)²¹, jak i – podkreślanego przez wspomnianego na wstępie W. J. Gonzaleza²², będącego redaktorem jednego z dwóch cennych opracowań monograficznych poświęconych poglądom omawianego filozofa – realizmu, wpisujących się w trend kojarzony z uhistorycznioną filozofią nauki (*historical turn*), wiązaną w szczególności z poglądami Thomasa Kuhna²³, choć znacząco poza nią wykraczający.

¹⁹ W. James, *Pragmatyzm*, tłum. M. Filipczuk, Wydawnictwo Zielona Sowa, Kraków 2004, s. 28. Cytat w wydaniu angielskim: W. James, *Pragmatism* [w:] W. James, *Writings 1902–1910*, Library of America New York 1987, s. 508. W odniesieniu do poglądów J. Dewey’a zob. np. ustęp: J. Dewey, *Experience and Nature*, Dover–New York, 1958, s. 411–412.

²⁰ Dewey wykracza poza charakterystyczne dla Jamesa ograniczenie, jakie wyznacza próba uzgodnienia nauki i religii.

²¹ Zob. P. Kitcher, *The Naturalist Return*, “The Philosophical Review” 101 (1992), nr 1, s. 53–114 (przedruk ukazał się w: P. Kitcher, *Preludes to Pragmatism*, s. 22–69); tenże, *Mathematical Naturalism* [w:] *History and Philosophy of Modern Mathematics*, red. W. Aspray, P. Kitcher, Minneapolis: University of Minnesota Press 1988, s. 293–325; tenże, *Mill, Mathematics, and the Naturalist Tradition* [w:] *The Cambridge Companion to Mill*, red. J. M. A. Skorupski, Cambridge: Cambridge University Press 1998, s. 57–111.

²² W. J. Gonzalez, *From Mathematics to Social Concern about Science: Kitcher’s Philosophical Approach* [w:] *Scientific Realism and Democratic Society*, s. 12.

²³ T. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, The University of Chicago Press, Chicago 1962. Warto zauważyć, że *Preludes to Pragmatism* Kitcher dedykuje właśnie T. Kuhnowi.

REKONSTRUKCJA FILOZOFII A IDEA DOBRZE UPORZĄDKOWANEGO BADANIA²⁴

Poglądy Kitchera stanowią krytykę współczesnej filozofii anglosaskiej (w szczególności filozofii analitycznej) ograniczającej niejednokrotnie rozważania do bardzo wąskich i „technicznych” zagadnień, których recepcja leży poza obszarem zainteresowania szerszego grona odbiorców²⁵. Wobec tak ocenianego stanu rzeczy proponuje swoistą rekonstrukcję filozofii ukierunkowaną na odnowienie jej więzi z życiem codziennym, nawet wręcz jako „powrót filozofii do życia”²⁶. Realizację tego postulatu wyznacza zarówno perspektywa naturalistyczna, z założeniem obiektywności badań²⁷ (poszukiwanie odpowiedzi na stawiane pytania – *objectivity of inquiry*), w szczególności w odniesieniu do szeroko rozumianych badań naukowych, jak i pragmatyczna, ze swoiście rozumianą kategorią prawdy (*truth*), brakiem wyróżnionej metafizyki (*plural classification*) oraz zwróceniem uwagi i dookreśleniem doniosłych kwestii (*significance of question*). Zespół swoich poglądów roz-

²⁴ Warto zauważyć ujęcie tej problematyki zawiera E.-M. Jung, M. I. Kaiser, A. Seide, *Well-Ordered Philosophy? Reflections on Kitcher's Proposal for a Renewal of Philosophy* [w:] *Philip Kitcher Pragmatic Naturalism*, red. M. I. Kaiser, A. Seide, Heusenstamm:ontos verlag 2013, s. 161–173. Powyższe opracowanie stanowi punkt odniesienia dla rozważań prowadzonych w niniejszej części artykułu.

²⁵ Zob. dokonanie Tadeusza Szubki, propagatora filozofii analitycznej, a obecnie jej surowego krytyka: T. Szubka, *Filozofia analityczna. Konceptje, metody ograniczenia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2009.

²⁶ Ideę rekonstrukcji filozofii uważa Kitcher za centralną dla klasycznego pragmatyzmu, czerpiąc ją wprost z pracy J. Deweya *Reconstruction in Philosophy* (Beacon, Boston 1948). Stanowisko Deweya uważa zresztą za naturalistyczne, zwłaszcza w aspekcie epistemologicznym i metodologicznym. W tym ostatnim elemencie upatruje Kitcher zasadniczą różnicę między poglądami Deweya (także Jamesa, choć występujące w jego stanowisku w załączkowej formie) a stanowiskiem czołowych neopragmatystów, szczególnie R. Rorty'ego, którzy co prawda próbują odpowiadać wymogom zwykłych ludzi, reagować na to, co uważają oni za ważne, to jednak dalecy są od fundamentalizmu fundowanego przez naturalizm. Zob. P. Kitcher, *Preludes to Pragmatism*, s. xv–xvi; tenże, *Toward a Pragmatist Philosophy*, s. 187–188.

²⁷ Obiektywność badania zapewnia odwołanie się do kryteriów funkcjonujących w naukach przyrodniczych. Należy zaznaczyć, że choć Kitcher osadza rozmaite wymiary badania naukowego w kontekście społecznym, mocno akcentując potrzebę kierowania nauką, to w aspekcie metod naukowych docenia dorobek tradycji logicznego empiryzmu: „[...] the internal processes through which scientific projects are pursued and new conclusions certified are thoroughly *social*, and the accounts of ‘individual method’ around which logical empiricism has been built should be *supplemented* by philosophical analyses of the norms of collective inquiry” (tamże, s. 200).

piętych na tych podstawach nazywa Kitcher naturalizmem pragmatycznym (*pragmatic naturalism*).

Ciekawa wizja naturalizmu pragmatycznego, realizowanego w filozoficznym projekcie wyróżniającym znaczenie poznania naukowego jako podstawy urzeczywistniania dążenia do zmiany jakości życia (*well-being*), domaga się jednak doprecyzowania. W duchu pragmatyzmu²⁸ Kitcher zakłada bowiem rozumienie poznania, które angażuje wielorakie formy ludzkiej aktywności, a mianowicie nie ogranicza się tylko do analizy procesów o charakterze intelektualnym, ale także uwzględnia ich wymiar emocjonalny i wolitywny, obejmujący całego człowieka z jego potrzebami²⁹. Odbudowanie pozycji filozofii w życiu jednostkowego człowieka, połączone z określeniem problemów, które na nie istotnie mają wpływ, skierowują jego uwagę z jednej strony na problematykę wartości³⁰ (*values*), a z drugiej na potrzebę nakreślenia całościowego obrazu świata, który zaspokoiłby ludzką potrzebę orientacji w tej rzeczywistości. Rozstrzygnięcia aksjologiczne pozwalają określić sposób doboru doniosłych problemów realizujący się w „idealnej naradzie” (*ideal deliberation*), w której biorą udział przedstawiciele rozmaitych środowisk i opcji. Jej celem jest wypracowanie konsensusu w zakresie ukierunkowania badań (rozumianych po Dewey’owsku jako zmagania zmierzające do rozwiązania problemu³¹), sposobu ich przebiegu, określenia standardów akceptowania nowych twierdzeń oraz aplikacji wyników. Wybór istotnych problemów oraz kierunek ich rozwiązania wyznaczony jest wagą oddziaływania tych zagadnień

²⁸ Kitcher podkreśla także, że nie czyni żadnych założeń metafizycznych, ale odwołuje się do codziennego doświadczenia zwykłych ludzi, a także jego rozumienie wiedzy dalekie jest od poszukiwania pierwszych zasad, w oparciu o które należałoby budować gmach wiedzy (tenże, *Preludes to Pragmatism*, s. xxi).

²⁹ P. Kitcher, *Pragmatic Naturalism* [w:] *Philip Kitcher Pragmatic Naturalism*, red. M. I. Kaiser, A. Seide, Heusenstamm: ontos verlag 2013, s. 26.

³⁰ W tym względzie warto odnotować pracę P. Kitchera *The Ethical Project* (Harvard University Press, Cambridge 2011) stanowiącą pełny wyraz jego koncepcji etyki, w której zasady moralne stanowią efekt współistnienia ludzi, mający zabezpieczyć ich koegzystencję przed potrzebami jednostek realizowanymi kosztem społeczności. Przedsięwzięcie etyczne (*ethical project*) stanowi fundament dalszych rozważań, w które wpisują się również rozważania nad sądami wartościującymi, będącymi podstawą wyboru istotnych problemów badawczych czy uorganizowania społeczności badaczy.

³¹ Zaczerpnięta od Deweya kategoria badania (*inquiry*) jest zaprzeczeniem wysiłków mających na celu osiągnięcie wiedzy pewnej. Jego perspektywa nie jest wyznaczona dążeniem do odkrycia niepowątpiewalnego stanu rzeczy, ale uzyskaniem doraźnych rozstrzygnięć formułowanych problemów.

na całą społeczność ludzką. Biorąc pod uwagę próbę zrozumienia filozoficznego znaczenia (*philosophical significance*) problemów, Kitcher porusza się w obszarze rozważań wyznaczonym kategorią badania dobrze uporządkowanego (*well-ordered inquiry*)³². Ostatecznie więc tak rozumiana „idealna narada” odpowiada wymogom „dobrze uporządkowanej” nauki, wpisując się zarazem we wpływowy *ideal deliberative* czy *discursive democracy*, charakterystyczny zarówno dla Jürgena Habermasa, jak i tradycji pragmatycznej³³.

Dobrze uporządkowane badanie, którego pewnym zawężeniem jest koncepcja nauki dobrze uporządkowanej, wielokrotnie eksplikowanej przez Kitchera, ma charakter demokratyczny i egalitarny odpowiadając idei epistemologii konsensualnej. Człowiek rozumiany jest jako element szerszej całości – społeczeństwa, które wspólnym wysiłkiem dąży do rozwiązania rozmaitych kwestii, z uwzględnieniem właściwych mu ról wyrażających się w tzw. podziale epistemicznej pracy (*division of epistemic labor*)³⁴. Z epistemicznym podziałem pracy mamy do czynienia wówczas, gdy grupa ludzi jest zaangażowana w gromadzenie wiedzy, a jednocześnie w określony sposób wzajemnie się nią dzieli i współużytkuje, mając na względzie wspólne dobro. Taka organizacja społeczeństwa (demokratycznego), w którym potrzeby wszystkich jego członków będą zaspokojone, łącznie z poszanowaniem ich – wieloaspektowo pojętej – wolności, uzasadnia rolę ekspertów w określonej dziedzinie jego funkcjonowania, a jednocześnie pozwala uniknąć autorytarnego modelu kierowania badaniami. Podejmowane w tym kontekście przedsięwzięcia wyznaczane są przez grupę osób stanowiącą reprezentację wszystkich możliwych kontekstów społecznych – doświadczonych deliberatorów. Potrzeba zogniskowania ogółu możli-

³² Zob. np. P. Kitcher, *Preludes to Pragmatism*, s. 8 i nn.

³³ M. Bacon, *The politics of truth. A critique of Peircean deliberative democracy*, „Philosophy and Social Criticism” 36 (2010), nr 9, s. 1075–1091. Por. J. Dryzek, *Foundations and Frontiers of Deliberative Governance*, Oxford University Press, Oxford 2010.

³⁴ Kitcher odróżnia podział epistemicznej pracy (*the division of epistemic labor*) od podziału kognitywnej pracy (*the division of cognitive labor*). Ta ostatnia odnosi się do przedsięwzięć badawczych podejmowanych w określonym obszarze badań, wskazując na różnorodne podejścia do rozwiązywanego problemu, a mianowicie wielość strategii i towarzyszących im założeń. Tym samym kategoria pierwsza odnosi się do społeczeństwa jako całości, natomiast druga zawężona zostaje do społeczności samych naukowców. Zob. P. Kitcher, *Science in a Democratic Society*, s. 249 (przypis 3 do rozdziału 1); tenże, *Toward a Pragmatist Philosophy*, s. 201–202; tenże, *The Division of Cognitive Labor*, „Journal of Philosophy” 87 (1990), s. 5–22.

wych punktów widzenia w owej idealnej naradzie zabezpieczona jest przez wymogi, jakie stawia Kitcher tym deliberatorom oraz wskazane przez niego warunki (etapy) osiągnięcia konsensusu. Przede wszystkim, deliberatorzy winni reprezentować wszystkie możliwe stanowiska, mieć wiedzę na temat stanu badań i dostrzegać perspektywy ich rozwoju, rozumieć potrzeby innych, w tym mniejszości. Wyróżnione etapy dochodzenia do konsensusu odnoszą się zaś do następujących aktywności: deliberatorzy zdobywają informacje o problemie i jego kontekście, korzystając w tym względzie z pomocy ekspertów w danej dziedzinie, następnie konfrontują swoje przekonania odnośnie do rozpatrywanego problemu i dostrajają je w oparciu o poglądy innych (uwzględniając konsekwencje ewentualnych decyzji, ich wpływ na społeczeństwo, mieszkańców różnych części świata oraz przyszłe pokolenia), by w konsekwencji – ponownie odwołując się do kompetencji ekspertów w zakresie oceny pomyślności danego przedsięwzięcia czy jego rezultatów – dokonać wyboru linii rozwoju badań³⁵.

Tak pojęte badanie zakłada, że jego tematyka, jak również aplikacja wyników, jest dobierana przez kompetentnych reprezentantów wszystkich możliwych grup interesów mających na względzie dobro ogółu (*general good*). Społeczne zakorzenienie przedsięwzięcia badawczego ujawnia się więc nie tylko w odniesieniu do jej wymiaru instytucjonalnego, domagającego się uwzględnienia wzajemnych oddziaływań z innymi instytucjami i indywidualnymi członkami społeczności, ale też w sposobie doboru problemów, uznawania osiągniętych wyników i ich wykorzystania. Wymóg dywersyfikacji deliberatorów niweluje sytuację uprzywilejowania partykularnych interesów. Pozwala to – zdaniem Kitchera – uchronić badania przed trzema typami tyranii: bogactwa i władzy, niewiedzy oraz nieuprawnionej dominacji większości (*vulgar democracy*).

Dążenie do konsensusu w oparciu o sformułowany przez Kitchera model kierowania badaniami służyć ma realizacji celu, jakim jest formułowanie prawd doniosłych (*significant truths*), ubogacających rozumienie otaczającego nas świata, pozwalających dokonywać predykcji zjawisk oraz ingerować w przyrodę zgodnie z wyrażanymi przez ludzkość potrzebami. Podobną formułę nadaje Kitcher odnowie filozofii. Korzystając ze standardów badania dobrze uporządkowanego, które są istotne w aspekcie procedur wyodrębniania pytań doniosłych także na gruncie filozofii, łączy refleksję filozoficzną z potrzebą syste-

³⁵ P. Kitcher, *Science in a Democratic Society*, s. 114–115.

matyzowania i unifikowania wyników nauki, realizującej się w *praxis*, umożliwiając zrozumienie rzeczywistości³⁶. W ten sposób, dotychczas niedostępna szerszemu ogółowi filozofia mogłaby twórczo ubogacać ludzką codzienność.

PROBLEMATYKA WARTOŚCI

Rozważania na temat przebiegu dyskursu filozoficznego, skoncentrowanego wokół potrzeby pozyskania określonej wiedzy (*knowledge-seeking axis*) służącej dobru społeczności, stanowią jeden z wymiarów zarysowanego programu odnowy filozofii. Drugim wyznacznikiem proponowanej przez Kitchera koncepcji filozofii są zasygnalizowane wyżej kwestie aksjologiczne (*value-axis*). Dobrze uporządkowane badanie dokonuje się bowiem w wymiarze moralnym w postaci wartości i zasad postępowania akceptowanych w wyróżnionej społeczności³⁷.

Rozważania na temat wartości umiejscawia Kitcher na tle kształtowania się moralności jako takiej, nadając jej genezie charakter czyisto ludzki (*human project*), bowiem wypływający z potrzeby ułożenia relacji społecznych poprzez ograniczenie partykularnych potrzeb godzących w dobro ogółu w sytuacjach, w których zawiodą zachowania altruistyczne. Zaproponowana przez Kitchera naturalistyczna koncepcja tzw. przedsięwzięcia etycznego (*ethical project*) kwestionuje prawomocność idei prawa naturalnego (*natural rights*), co musi prowadzić do pozbawienia moralności wymiaru normatywnego, a w konsekwencji do konieczności weryfikacji twierdzeń etycznych. Wiąże się to nie tylko z ukierunkowaniem teorii etycznej na nauki przyrodnicze, czego nie wykluczają ujęcia nienaturalistyczne, ale też z jej uprawomocnieniem tylko w oparciu o osiągnięcia tych nauk. Etyka więc, to ogół zmieniających się standardów zachowania, do których winna stosować się zbiorowość³⁸. Nieustanna ewolucja owego przedsięwzięcia etycznego wyznaczana jest przez zmienne okoliczności funkcjonowania określonej społeczności. W tym sensie możemy mówić o jego społecznym zakorzenieniu (*socially embeded*).

³⁶ P. Kitcher, *Philosophy Inside Out* [w:] tenże, *Preludes to Pragmatism*, s. 215–216.

³⁷ Zob. A. Lekka-Kowalik, *Odkrywanie aksjologicznego wymiaru nauki*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2008, s. 18.

³⁸ P. Kitcher, *Science in a Democratic Society*, s. 43, 47. O przedsięwzięciu etycznym zob. też tenże, *Naturalistic Ethics without Fallacies* [w:] *Preludes to Pragmatism*, s. 303–324.

Wykształcenie się i funkcjonowanie społecznego systemu etycznego wiąże się z towarzyszącymi temu procesowi zmianami. Ewolucyjne przedsięwzięcia etycznego ma dla Kitchera wymiar swoistej społecznej technologii (*social technology*) dopasowującej się do panujących warunków społecznych. Koncepcja ta zakłada, że na gruncie etyki możemy mówić o postępie (*ethical progress*), przy czym postęp jest tu rozumiany niezależnie od kategorii prawdziwości; nie jest bowiem nakierowany na spełnienie norm pojętych w sposób absolutny. Jak wskazano wyżej, Kitcher podkreśla, że pierwotna rola etyki sprowadzała się do zniwelowania problemów wywołanych porażką zachowań altruistycznych. Wraz z rozwojem społeczeństw, tak jak ma to miejsce w odniesieniu do postępu technicznego, nowe sytuacje problemowe domagają się ukonstytuowania nowych zasad umożliwiających ocenę zachowań moralnych, jednak bez odwoływania się do czegoś, co istnieje niezależnie od woli społeczności. Wyzwaniem w tym względzie miałyby być na przykład alokacja zasobów gromadzonych przez daną społeczność, interakcje z innymi społecznościami, wsparcie i nagradzanie tych, którzy odgrywają kluczowe role w określonej grupie. Postęp jest tu odnoszony jedynie do punktu wyjścia (*progres from*) i ma czysto pragmatyczny charakter, ukazuje bowiem, w jakiej mierze społeczeństwo poradziło sobie z dotykającymi je problemami³⁹. Taki sposób budowania etyki, wpisujący się w nurt etyki konsensusyjnej, pozwala docenić potrzeby ludzi funkcjonujących w społeczeństwie poprzez uzgadnianie sądów wartościujących na drodze swoście pojętej umowy społecznej. Ich „prawdziwość”, o której pisze Kitcher, wypracowuje się przez wiele pokoleń jako dobrze funkcjonujące reguły, które wydają się mieć znaczenie uniwersalne i niezależne od mających nastąpić okoliczności (np. reguła mówiąca o tym, że należy być uczciwym).

Konsekwencją tak rozumianego przedsięwzięcia etycznego są sytuacje, w których wypracowanie szczegółowych norm może nie spotkać się ze zrozumieniem całej społeczności, w efekcie prowadząc do pluralizmu funkcjonujących systemów wartości. Okres kształtowania się programu etycznego, kiedy mamy do czynienia z niezbyt liczną społecznością, w której łatwo o uwzględnienie potrzeb każdego jej członka, opierał się na tzw. wiarygodnej dyskusji (*authoritative conversation*), w której – na równych prawach – brali udział wszyscy członkowie grupy. Liczebny wzrost wspólnot, utrudniający ze względów

³⁹ P. Kitcher, *Science in a Democratic Society*, s. 48.

praktycznych konsensus, prowokował uciekanie się ku zewnętrznym gwarantom ugody społecznej (np. Boga). Sytuacja, która prowadzi do braku konsensusu dotyczącego tego, co jest wartościowe dla ogółu, trwa do dziś. Propozycja Kitchera, jak koncepcja stanu naturalnego, np. w ujęciu Jean J. Rousseau, jest więc hipotetycznym powrotem do najbardziej pierwotnego okresu w dziejach ludzkości, w którym uwzględnione są potrzeby każdego członka społeczności, a zasadniczym celem formułowania norm jest zaspokojenie oczekiwań i dobra ogółu. W tym względzie Kitcher formułuje zespół postulatów określających idealną naradę, której zasady – o czym była mowa – przenosi na standardy dobrze uporządkowanego badania: (1) dyskusja dotycząca uznawanych wartości musi odbywać się w obrębie całego gatunku ludzkiego, łącznie z wzięciem odpowiedzialności za przyszłe pokolenia; (2) dyskusja winna odbywać się w oparciu o tzw. wzajemne zaangażowanie (*mutual engagement*), a więc kategorię zaczerpniętą z psychologii społecznej; (3) w omawianym procesie dąży się do sytuacji, w której każdy człowiek ma realnie równe możliwości (*serious equal opportunities*) osiągnięcia wartościowego życia⁴⁰.

W ujęciu Kitchera normy etyczne mają wypływać z idealnej dyskusji, nie ograniczonej do opinii autorytetów, realizującej warunki określone kategorią wzajemnego zaangażowania. Także owe warunki mają w pewnej mierze charakter epistemiczny. Wśród nich wymienia Kitcher następujące wymogi: uczestnicy dyskusji nie mogą odwoływać się do fałszywych przekonań o świecie, powinni umiejętnie rozpoznawać konsekwencje diskutowanych działań i uzgodnień w odniesieniu do wszystkich ludzi, wzajemnie rozpoznają swoje oczekiwania formułowane w punkcie wyjścia dyskusji oraz podczas jej przebiegu. Warunki te są o tyle ważne, że pozwalają wykluczyć opinie zaburzające idealną naradę w wymiarze aksjologicznym, jak choćby przez odniesienia do bytów ponadnaturalnych. Jak jednak podkreśla Kitcher, istota wzajemnego zaangażowania zasadza się nie tak na warunkach epistemicznych, jak na warunkach o charakterze afektywnym (*affective conditions*). Zrozumienie ich natury domaga się z kolei odwołania do poczucia specyficznie pojętej solidarności (*sympathy*), żywionej w postawie kierowania się dobrem innych i gotowości do poświęceń (altruizm), trudnej do realizacji w sytuacji, w której spotykamy się ze skrajnie różnymi potrzebami różnych ludzi. W tym względzie wprowadza Kitcher kolejną, zapożyczoną od Adama Smitha, kategorię – odwzorowania potrzeb

⁴⁰ P. Kitcher, *Science in a Democratic Society*, s. 50, 57.

i odczuć innych ludzi (*mirroring others*)⁴¹. Najprostsza (najbardziej prymitywna) forma owego odwzorowania miałaby następującą postać: osoba A odwzorowuje osobę B, gdy potrzeby A (oparte na poczuciu solidarności) przypisują jednakową wagę zarówno (egoistycznym) potrzebom B, jak i swoim własnym. Z tego względu egoistyczne potrzeby uczestników idealnej narady muszą przejść przez swego rodzaju filtr oparty o zasady zawarte w funkcjonującym kodeksie moralnym i spełnić określone wymogi epistemiczne. Jednakże tak uproszczona relacja nie stanowi wyjaśnienia afektywnego aspektu koncepcji wzajemnego zaangażowania, gdyż A nie jest w stanie sprostać sytuacji, w której pojawiłyby się dodatkowe potrzeby (B*), niekompatybilne z potrzebami B. Bardziej skomplikowane sytuacje, w których mamy do czynienia z wieloma różnymi dążeniami, wpisują się w odwzorowanie o charakterze poszerzonym (*extended mirroring*). Dotyczy ono sytuacji, w której A nie jest obojętny na („przefiltrowane”) potrzeby B, ale także nie jest obojętny na („przefiltrowaną”) ocenę sformułowaną przez B* w odniesieniu do („przefiltrowanych”) potrzeb B, oraz B* ocenę oceny A w odniesieniu do potrzeb B, ocenę B** potrzeb B, B** ocenę oceny B* w odniesieniu do potrzeb B, itd. Poprzez wzajemne uwzględnienie różnorodnych punktów widzenia i potrzeb, uczestnicy idealnej narady poszukują równowagi pomiędzy etycznie dozwolonymi (*ethically permissible*) i dobrze uzasadnionymi potrzebami całej populacji ludzkiej. Tym samym idealna narada kształtuje solidarnie rozumiane potrzeby poprzez uwzględnienie całego spektrum potrzeb tyleż możliwych, co zarazem racjonalnych (przepuszczonych przez pryzmat wspomnianego filtru), a jej przebieg ostatecznie wyznacza potrzeba osiągnięcia konsensusu⁴².

Kolejnym ważnym elementem propozycji Kitchera jest cel, perspektywa, która determinuje idealną naradę. Jest nią realna możliwość wartościowego życia (*worthwhile life*) dostępna każdemu człowiekowi. Taki typ życia wyznacza świadomość tego, kim się jest i czego się chce. Składa się na nie posiadanie własnego planu życiowego (*personal project*) oraz powodzenie (choćby częściowe) w jego realizacji. Istotne jest, jak podkreśla Kitcher, by idea życiowa była obrana w sposób świadomy i zindywidualizowany, niezdeteminowany zewnętrznymi (pochodzącymi od innych osób) ograniczeniami, a jednocześnie by

⁴¹ Szerzej zobacz: A. Smith, *Teoria uczuć moralnych*, tłum. D. Petsch, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1989 [tytuł org. *Theory of moral sentiments*]; P. Kitcher, *The Hall of Mirrors [w:] Preludes to Pragmatism*, s. 325–343.

⁴² Zob. P. Kitcher, *Science in a Democratic Society*, s. 52–54.

dała się zrealizować. Formułuje również zastrzeżenie, że tak pojęta idea dobrego życia nie może kolidować z wyborami innych. Istotnym elementem tego projektu etycznego jest wizja relacji międzyludzkiej, także ogólnoludzkiej⁴³, w odniesieniu do różnego typu powtarzających się interakcji, w oparciu o które dopasowujemy się do innych ludzi. Nieuwzględnienie tego wymiaru zachowań moralnych warunkuje różnego typu błędy etyczne, które Kitcher klasyfikuje w trzy grupy: hedonizm, indywidualizm i elitaryzm.

Zarysowana wyżej koncepcja kształtowania sądów wartościujących (*value-judgments*) i przyjmowanych w życiu społecznym systemów wartości stanowi tło, w perspektywie którego Kitcher formułuje koncepcję nauki, która nie może być wolna od wymiaru moralnego (*non value-free*).

PRAWDZIWY REALIZM

Specyficzne ujęcie natury filozofii, jako wiedzy służącej codziennemu ludzkiemu doświadczeniu, nie znosi jednak wagi kwestii jej odniesień do prawdy i sfery będącej domeną metafizyki. Korzystając ze sformułowanego przez W. Jamesa kryterium prawdziwości naszych idei, Kitcher akcentuje znaczenie wymogu użyteczności uzyskanej wiedzy, która ma przynieść zadowolenie. W szerszej perspektywie wiąże ją z naszymi potrzebami, których spełnienie owocuje satysfakcją – w konsekwencji za prawdziwe uznajemy to, co jawi się nam jako pożyteczne, bo odpowiadające naszym pragnieniom. Zarazem jednak – jak podkreśla – ucieka się do ducha klasycznej teorii prawdy w sformułowaniu Alfreda Tarskiego, którą godzi z własną interpretacją pragmatyzmu. Prawdziwe jest to, co zgodne z rzeczywistością. Główny akcent kładzie Kitcher na pojęcie referencji (*reference*), stąd prawda jest przez niego rozumiana jako relacja pomiędzy znakiem a przedmiotem, który na ogół jest niezależny od użytkownika znaku⁴⁴.

Dotychczasowe kontrowersje wokół statusu poznawczego wytworów badań naukowych, które doprowadziły do ukonstytuowania sporu realizm-antyrealizm, jednego z ważniejszych sporów toczących się we

⁴³ Choć kategoria wartościowego życia jest skierowana do wszystkich ludzi, to jednak w praktyce Kitcher wyklucza tych, którzy mają ograniczone zdolności poznawcze czy emocjonalne (np. osoby upośledzone). Zob. np. P. Kitcher, *Science in a Democratic Society*, s. 57.

⁴⁴ P. Kitcher, *Pragmatism and Realism. A Modest Proposal* [w:] *Preludes to Pragmatism*, s. 128–129.

współczesnej filozofii nauki, Kitcher próbuje rozwiązać, proponując wersję realizmu, którą określa mianem prawdziwego (*real realism*). Jednocześnie, odnosząc się do twierdzeń o rzeczywistości fizycznej (o charakterze naukowym, ale także nadbudowanych na zdrowym rozsądku), stanowiska pragmatystów nie traktuje jako próby wyparcia korespondencyjnej teorii prawdy, ale jako próbę uniknięcia uwikłania w jakąkolwiek metafizykę. W oparciu o koncepcję prawdziwego realizmu, wszelkie relacje zachodzące pomiędzy pojęciami a obiektami ujmuje tylko jako efekt ludzkiej aktywności.

Nie wchodząc w szczegóły dyskusji, jaką prowadzi Kitcher z poglądami kwestionującymi dostęp poznawczy do rzeczywistości⁴⁵, wspomnijmy jedynie o przyjętej przez niego tzw. Naturalnej Postawie Epistemologicznej (*Natural Epistemological Attitude*)⁴⁶. Zakłada ona istnienie swoistej relacji pomiędzy ludźmi (bądź innymi myślącymi bytami) a otoczeniem. Jak stwierdza Kitcher, nasza relacja ze światem sprowadza się do tego, że tworzymy reprezentacje tego, co nas otacza, te natomiast wpływają na nasze zachowanie. Choć i w tym przypadku nie zaniedbuje pragmatycznego wymiaru nauki, to przecież podkreśla, że owe reprezentacje często (choć nie zawsze) we właściwy sposób oddają przedmioty czy zdarzenia; nie są to jednak tezy właściwe klasycznej metafizyce. *Naturalna Postawa Epistemologiczna* opiera się na przekonaniu, że mamy do czynienia ze światem bytów niezależnych od nas samych; światem, który oddajemy w naszych reprezentacjach – mniej lub bardziej trafnych – podlegających korekturze.

Tym samym wiedzę, która ma służyć codziennemu ludzkiemu doświadczeniu, urzeczywistnia taka koncepcja nauki, która postuluje sporządzanie map rzeczywistości ułatwiających pomyślne funkcjonowanie w odwzorowywanym świecie. Pragmatyczna perspektywa tworzenia owych map rzeczywistości zakłada modelowanie świata w wymaganym przez ich użytkowników aspekcie, wyznaczonym celem, jakie stawia sobie wspólnota badaczy lub dana społecz-

⁴⁵ W rozdziale *Real Realism: The Galilean Strategy* Kitcher wyróżnia cztery tego typu stanowiska. Próbuje pokazać, że w oparciu o twierdzenia dotyczące zwyczajnych przedmiotów oraz z pomocą narzędzi służących badaniu świata możemy pomyślnie uzyskiwać wiarygodną informację o obiektach dotychczas nieznanych. W szczególności podkreśla, że nasze doświadczenie świata, a zwłaszcza sukcesy uczonych próbujących wyjaśnić niezależnie od nich istniejący świat, powinny być głównym motywem dalszej jego eksploracji. Zob. tenże, *Real Realism: The Galilean Strategy* [w:] *Preludes to Pragmatism*, s. 70–109.

⁴⁶ Tamże, s. 72.

ność⁴⁷. Z tego też względu, różnorodne mapy rzeczywistości, odpowiadające tylko pewnym jej fragmentom wyodrębnionym ze względu na partykularny cel, mogą jedynie sugerować jego niespójny obraz. Jak zaznacza Kitcher, należy odróżnić dwa wymiary – świat jako taki oraz jego kategoryzacja. Przeciwwstawia się tym samym pojęciu rzeczywistości widzianej przez pryzmat gatunków naturalnych (*natural kinds*). Prowadzenie badań nie polega na uczeniu się swoistego języka przyrody czy odkrywaniu istniejącej niezależnie od poznającego podmiotu struktury ontycznej poznawanej rzeczywistości. Według niego świat nie posiada bowiem wprzód ustalonego porządku, a podziały tworzone przez naukowców odzwierciedlają konstrukcję psychiczną badaczy oraz cele (zmiennie), którymi się kierują⁴⁸. Nic więc dziwnego, że wobec ukazanego wyżej znaczenia istotnego wpływu kontekstu publicznego na uprawianie nauki, w ramach której tylko kategoryzujemy rzeczywistość, wartość wybranego podejścia mierzy się jego efektywnością. Przy takim rozumieniu podejścia badawczego fundamentalnym zadaniem nauki staje się wypracowanie najlepszego z możliwych obrazów świata, m.in. poprzez eliminowanie tego, co ogranicza nasze działanie i uniemożliwia dalsze badania.

Nie jest zaskoczeniem, że także relacja o charakterze korespondencyjnym pomiędzy żywionym przekonaniem a rzeczywistością istniejącą niezależnie od poznającego ją podmiotu, która stanowi trzon omawianego ujęcia prawdy, manifestuje się, zdaniem Kitchera, w pomysłnej przemianie tej rzeczywistości (*world-adjusting success*). W istocie, podobnie jak w ujęciu W. Jamesa, prawda wydaje się być pewnego typu

⁴⁷ Jednym z przykładów, którym posługuje się Kitcher dla uchwycenia pewnych intuicji, jest odwołanie się do wyspy Manhattan, na której położona jest jedna z dzielnic Nowego Jorku o tej samej nazwie. O Manhattanie możemy mówić z dwóch różnych perspektyw – jako niezależnie istniejącym od nas obiekcie bądź jako konstrukcie zdeterminowanym jego przeznaczeniem. W tym drugim aspekcie możemy się odwołać do Manhattanu widzianego z pozycji geologa, pasjonaty sportów wodnych czy miłośnika pieszych wycieczek. W zależności od przeważającej perspektywy będziemy mieli do czynienia z innym obrazem wyspy, odnoszącym się do tego samego obiektu, różniącym się jednak na poziomie werbalnym. Zob. tenże, *Pragmatism and Realism. A Modest Proposal* [w:] *Preludes to Pragmatism*, s. 139–143. Zob. też: A. Lekka-Kowalik, *Odkrywanie aksjologicznego wymiaru nauki*, s. 280–281.

⁴⁸ W kwestii relacji podmiotu do przedmiotu poznania, ukazanej w aspekcie psychologizycznej już przez J. Deweya, zob. P. Gutowski, *Między monizmem a pluralizmem. Studium genezy i podstaw filozofii Johna Deweya*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2002, s. 149–156.

dobrem, choć dla Kitchera nie ma ona odniesienia jednostkowego, ale ma wymiar dobra określonej społeczności⁴⁹.

*
* *

Gdyby pokusić się po tym wstępnym zarysie najważniejszych wątków charakterystycznych dla filozofii nauki P. Kitchera, uwikłanych w bogaty kontekst współczesnych nurtów na gruncie epistemologii i etyki, z których zasygnalizowano jedynie niektóre, to należałoby najpierw zwrócić uwagę, że właściwa mu koncepcja filozofii, wsparta modelem dobrze uporządkowanej nauki, ponieważ wychodzi od analizy faktycznie uprawianej filozofii i powiązanej z nią nauki, to zasadniczo ma charakter preskryptywny. Ujęty w postaci pewnej idealizacji model nauki obejmuje jednak wymogi kierowane pod adresem tyleż uprawiających naukę, co filozofię. Swoista demokratyzacja w uprawianiu filozofii, co prawda wspartej osiągnięciami nauki, ale ukierunkowanej na praktycznie pojętą ludzką codzienność, ma ostatecznie pomagać w formułowaniu osobistego poglądu na świat, wykorzystującego swoiste *bonum commune* współczesnej wiedzy naukowej. Uprawomocniając wielogłos w formułowaniu problemów naukowych, Kitcher wyklucza jednak z dyskursu publicznego przekonania o charakterze konfesyjnym, choć potrafi docenić ich rolę w wymiarze jednostkowej egzystencji ludzkiej. Odbudowując rolę filozofii jako swoistego recenzenta rzeczywistości, upatruje jej znaczenie w kształtowaniu ludzkich zachowań w różnych przejawach życia publicznego, a więc także w sferze wychowania, moralności, polityki czy religijności.

Nie trudno też zauważyć, że zrekonstruowana tu koncepcja filozofii, wiążąca ją z potrzebami człowieka oraz postrzegana w złożonym wymiarze społecznym, wpisuje się w narastające współcześnie tendencje negujące istnienie jakiegokolwiek rzeczywistości poza rzeczywistością zmysłową. Ten niewątpliwie naturalistyczny charakter filozofii nauki amerykańskiego myśliciela uwidacznia się bowiem w ograniczeniu przedmiotu badań do obszaru wyznaczonego przez zainteresowania i możliwości nauk szczegółowych. Naturalizm ten potęguje ciekawe, lecz stanowcze akcentowanie znaczenia działań o charakterze utylitarnym, nawet w pewnej mierze hedonistycznym, w całokształcie ludzkiej

⁴⁹ Zob. tenże, *Nauka, filozofia i życie*, s. 67–68.

aktywności. Ponadto, choć Kitcher broni się przed zarzutem relatywizmu, dosyć łatwo nasuwa się przekonanie, iż to dobro ogółu narzuca swoją prawdę, choćby ów model nauki wpisywał we wspomniany ideał *deliberative* czy *discursive democracy*.

THE RECONSTRUCTION OF PHILOSOPHY AND PRAGMATIST IDEAS.
PHILIP KITCHER'S POSITION

Summary

Philip Kitcher emphasises the social context of philosophy and science. He proposes the concept of well-ordered inquiry, which holds that there are research agendas and applications subject to public control guided by ideal deliberation among well-informed and mutually engaged representatives of diverse points of view and all possible human desires. To put it another way, he gives a description of the social guidance of inquiry by means of democratic deliberation. In his view, there is no single good toward which the sciences aim. Kitcher's assertion that inquiry pursues not merely truths, but significant truths – ones that respond to people's needs in using them – is crucial to understanding the ideal of well-ordered inquiry. This paper outlines Kitcher's main ideas for renewing philosophy juxtaposed with particular philosophical traditions.

Anna Starościc